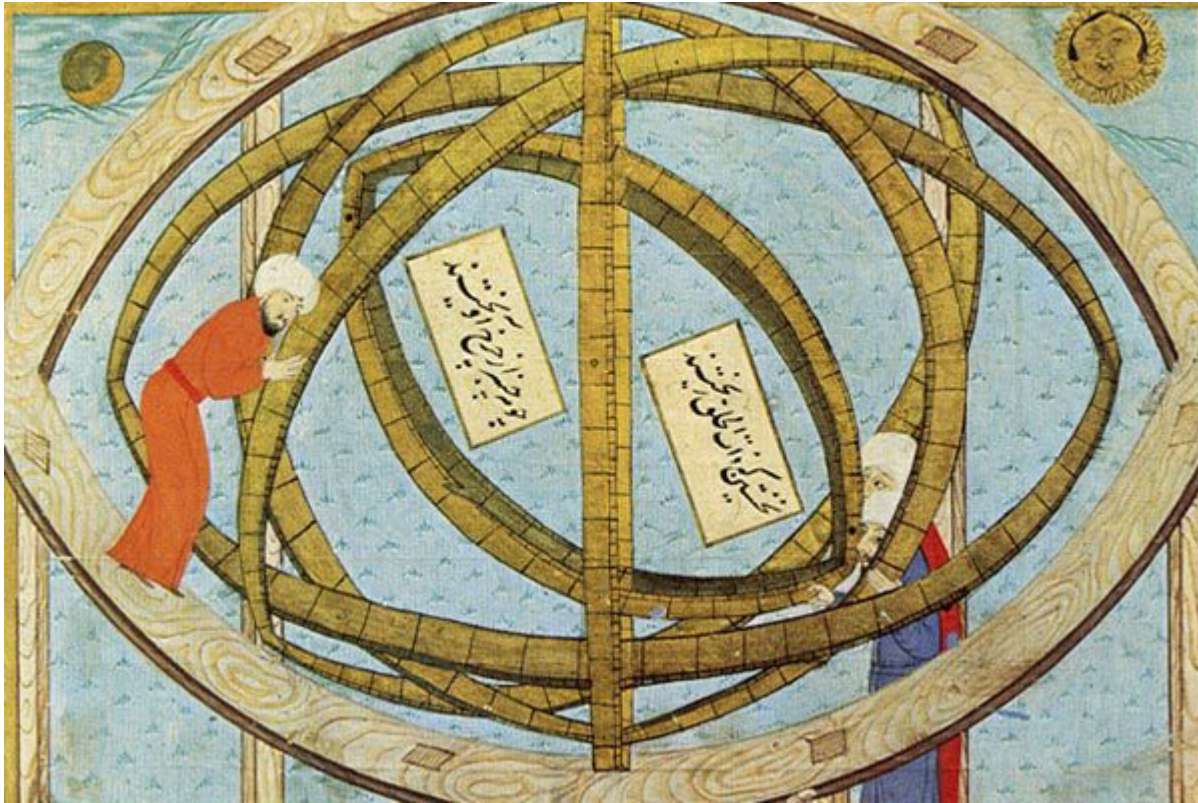

Osmanlyda ylma berilen üns

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar, Ylym we tehnologiýa
написано kitapcy | 26 январа, 2025

Osmanlyda ylma berilen üns OSMANLYDA YLMA BERILEN ÜNS

Osmanly döwleti klassyky döwürde hemme ugurda bolşy ýaly, ylym we tehnologiýa ugrunda-da döwürdeş bolan Ýewropa döwletlerinden atgaýtarym öňdedi. Emma onuň bu öňdelihi XVII asyra çenli dowam edipdir. Ýewropa XV-XVI asyrlarda ilki Italiýada başlan Rennessans we ondan soňky ýyllarda Katolik buthanasynyň güýjüni gowşadan Reforma hereketleri bilen bilimi dünýewileşdirip, erkin pikirlenmegiň öňüni açan bolsa, Osmanly munuň tersine hereket edip, dini döwlet dolandyryşynyň hemme ugruna aralaşdyrypdyr we ýurt köp möçberde şeýhulyslamlaryň fetwalary bilen dolandyrylypdyr.

Ýurtlaryň ösüş faktoryna taryhy perspektiwanyň içinde seredilende, XVII asyrdan ýurtlaryň arasynda ullakan öňegidişligiň we tapawudyň bolmandygy görülýär. Dünýäniň mundan üç-dört asyr öňki dürli ýerlerinde ýerleşen Hytaý, Hindistan, Ýewropa ýa-da Ýakyn Gündogar ýurtlary umuman alanda biri-birlerine meňzeş ýaşayyş-durmuş ülnülerinde ýaşaýdyr. Emma XV-XVII asyrlarda ösen ylmy we XVIII ssyrdan başlan

industrial rewolýusiýa bu geografiki giňişliklerde ýerleşen ýurtlaryň arasynda ýaşaýyş-durmuş ülnülerini köp möçberde üýtgedipdir. Ylmy-industrial rewolýusiýanyň mantygyny özleşdirip bilen ýurtlarda ýyllyk girdeji yzygiderli diýen ýaly 1% artyp, bu mantykdan daşda galan ýurtlar durgunlykda galypdyr.

Bu iki dürli sosial faktor ýurtlaryň arasynda durmuş üpjünçiligi boýunça tapawutlylyklary emele getirilidir. Ylmyň we tehnologiýanyň jemgyýetçilik durmuşyndaky ähmiýetine düşünen ýurtlar çalt baýap, beýlekileri çaltlyk bilen garyp düşüpdür.

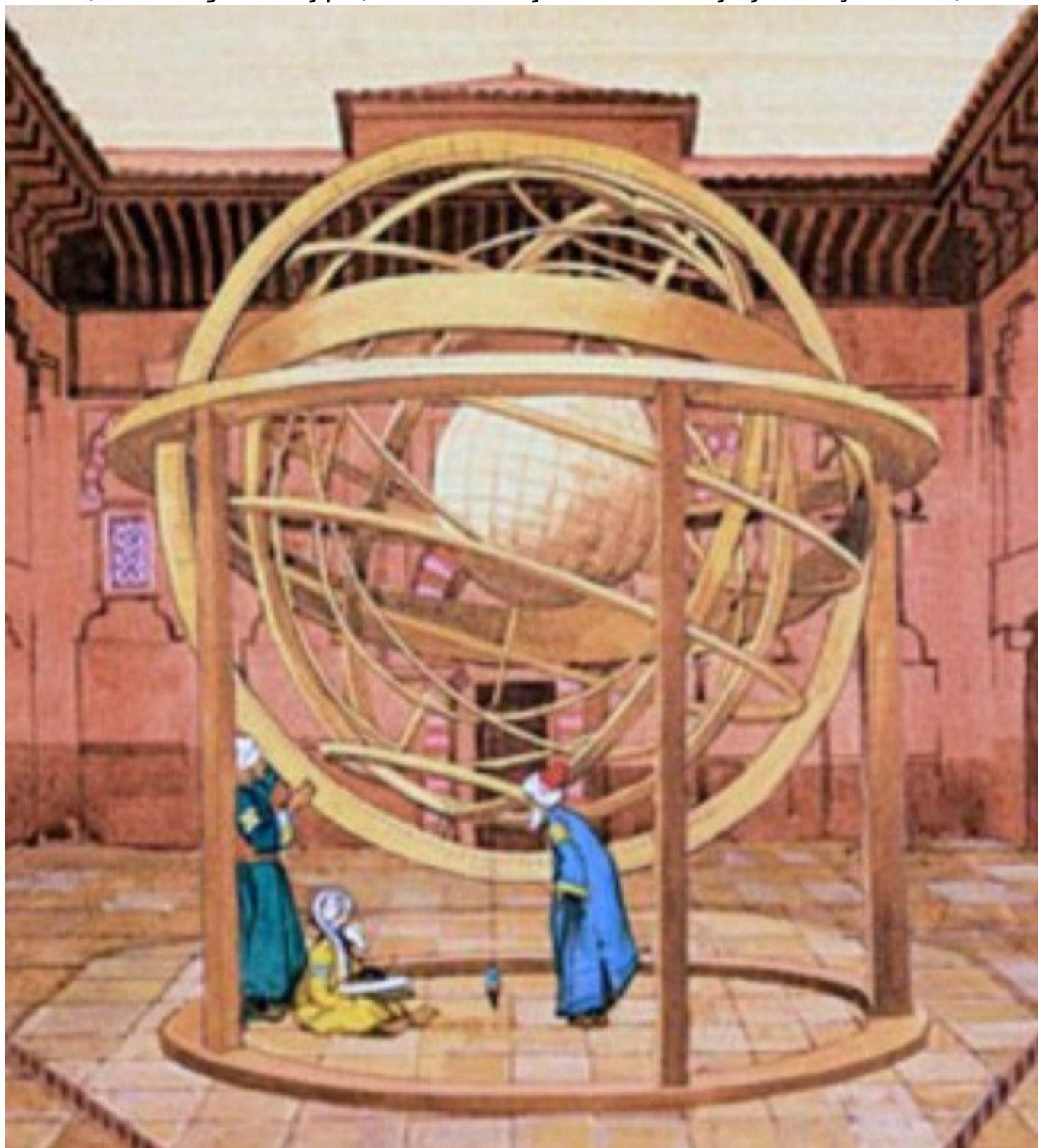
XIII asyrdan bäri tümlüge bürenen Orta asyr Ýewropasynda aň-düşünhe we pikir hereketleri Pariž, Paduýa ýaly belli ýerlerde birnäçe yşyklar ýakypdyr, beýik Osmanly imperiýasy ýalpyldan bu yşyklardan ýüz öwrüpdür. Gutenberg kitap çap edýän stanogy oýlap tapypdyr, Injil köp dillerde neşir edilipdir. Emma Osmanlylarda höküm sürýän işan-mollalar Gurhan çap edilende, bu mukaddes kitabyň gymmaty gaçar bahanasy bilen çaphana garşy çykypdyr. Şeýdihem möhüm ylym-bilim ýaýma serişdesi bolan çaphana stanogy bilen osmanlylar 200 ýyl giç tanşypdyrlar. Nikolaý Kopernigiň älem hakdaky formulasy Katolik Ýewropada tupan turzupdyr, Galileo Galileý buthana sudlarynda sud edilipdir, Jordano Bruno günäkärlenip oda ýakylypdyr. Bütün bu zatlar bolup durka, Osmanly Günbatarda näme bolup geçýärkä diýip, kellesini-de galdyryp seretmändir.

Barbaros 1538-nji ýylda duşman hristian flotyny Prewezede kül-peýkun edipdir. Baş ýyldan soň Katolik buthananyň nägileligini alan Kopernik modeli orta atylypdyr, emma osmanlylarda bulam uly many aňladyp bilmändir. Osmanly jemgyýeti ne ylmy, ne industrial rewolýusiýany amala aşyran aktýorlaryň arasynda uly syýasy güýjüniň bardygyna garamazdan ýer alyp we ösüş mantygyna düşüniş bilmändir. Dünýäniň tebigy baýlyklarynyň örän köp bölegini özünde saklaýan bu beýik imperiýanyň ýykylmagynyň düýp sebäbi şudur.

Şu boýunça «Osmanly taryhy» atly 11 jiltlik eseri bilen tanalýan Ismail Hakky Uzunçarşylynyň berýän kesgitlemeleri şeýle:

«XVI asyryň soňlary bilen XVII asyrda Osmanlylarda pozitiw ylymlara degişli eserler barmak бүкүп sanarlyk derejede az bolanam bolsa, muňa derek Garp (günbatar) äleminde köne sholastiki eserleriň we köne aň-düşünjeleriň ýerinde aň-

düşünje we ylym dünýäsinde täze garaýyşlar girizilip we rewolýusiýalar amala aşyrylyp, aýratynam XVII asyrdan başlap täze ylmy metodlary we oýlap tapyşlary bilen gymmatly eserleri döretmäge başlanypdy». («Osmanly taryhy», II jilt, 3-nji bölm, 518-nji sahypa, Türk Taryh institutynyň neşirleri).

Ýyllar geçdigiçe Ýewropa ylym ugrunda öňe gidipdir. Kolumb iki elektrik ýüküniň biri-birini çekýändigini ýa-da itýändigini anyklapdyr. Nýuton massa-dartyş kanunyny we differensial integral hasabyny işläp düzüpdir. Osmanly ulamalary **fykh we**

kelamdan daşgaryn ylmyň nämedigini bilmeýändikleri üçin

siwilizasiýanyň binýadyny tutan bu açyşlardan çetde galypdyr. Imperiýa jeň meýdanlarynda ýewropaly güýçlere ýeňilmäge başlanda, ýagdaýyň çynlakaýdygyna düşüňip, dürli täzeleniş hereketleri başlanypdyr. Emma ähli täzeleniş hereketleriniň baş temasy bolan ylmy taýdan düşüňip bilme faktory jemgyýete ýerleşdirilmändir. Tanzimat bilen birlikde ähli ýewropalaşma hereketleri Günbataryň sosial durmuşyna öýkünmekden başga zady bilmändir.

Bu taryhy ösüşler biziň günlerimizde hem ýurdumyzyň iň uly problemasy bolmagynda galýar. 1933-nji ýylyň ýokary okuw jaýlary boýunça reformalary bilen ylmy jemgyýetçiligiň bir parçasyna öwürme tagallamyza gynansak-da, syýasy spektrumyň hemme ugrunda dogry düşüňilmedi we ýeterlik goldanmady. Syýasatçylar alymlaryň halkara arenada çykyş edip biljek taýýarlygyna däl-de, syýasy pozisiýalaryna seredip baha berýärler. Soňky 50-60 ýyl bäre ýurduň syýasaty ylmyň gymmatyna, ýurduň ösüşi we demokratiýa bilen gatnagyna düşüňip bilmedi. Diňe häkimiýet başyna oturanlaryny özlerine nep bildiler. Başga zady bilmediler. XXI asyrda islendik ýurduň garaşsyzlygyny we syýasy bitewiligini gorap saklamagy ýurtdaky alymlaryna we olaryň taýýarlyk derejesine bagly bolar. Ylma goşant goşup bilmeýän jemgyýetleriň ömürlerini dowam etdirmäge mümkinçilikleri gün geçdigisaýy azalýar. Ylma bolan garaýyş aýal-gyzlaryň bürenjegi we ymam-hatyp liseýlerini okap gutaranlaryň ýokary okuw jaýlaryna girip bilmezligi ýaly lokal problemalara çenli peseldilmejek derejede möhümdir.

Osmanly imperiýasy ylmy düşüňjelerden özüni ýat duýandygy üçin dargady. Başga hiç bir sebäp dünýäniň bular ýaly iň güýçli imperiýasyny dargadyp biljek momentuma eýe bolup bilmez. Şeýle betbagtçylyklar ýurdumyzyň başyna inmez diýip umyt edýäris.

Jengiz ÝALÇYN,

professor. Taryhy makalalar